

Janusz Słodczyk, Edyta Szafranek

Uniwersytet Opolski

PRZEKSZTAŁCENIA LUDNOŚCIOWE I GOSPODARCZE NA OBSZARZE MIĘDZY AGLOMERACJAMI WROCŁAWIA I OPOŁA W LATACH 1994-2003

1. Wstęp

Procesy przekształceń ludnościowych i gospodarczych w układach regionalnych zależą zarówno od zróżnicowania wewnętrznych struktur funkcjonalno-przestrzennych regionu, jak również od uwarunkowań zewnętrznych. Celem niniejszych badań jest identyfikacja przekształceń ludnościowych i gospodarczych w paśmie między aglomeracjami Wrocławia i Katowic. Jest to obszar położony w granicach trzech województw: dolnośląskiego, opolskiego oraz śląskiego. Największa jego część przynależy do regionu opolskiego i analiza problemu badawczego dotyczyła tej przestrzeni. Efekty przekształceń ludnościowych i gospodarczych zachodzące w paśmie między Wrocławiem a Katowicami przedstawiono na tle zmian zaistniałych we wszystkich miastach i gminach regionu śląskiego (obejmującego wymienione województwa).

Przeobrażenia ludnościowe i gospodarcze miast i gmin położonych pomiędzy aglomeracjami Wrocławia i Katowic uwarunkowane są różnorodnymi czynnikami. Za istotne uznano jednak oddziaływanie funkcjonalne wielkich aglomeracji miejskich oraz obecność pasma komunikacyjnego w postaci autostrady A4. W założeniu badawczym przyjęto, że na tym obszarze powinna się tworzyć struktura węzłowo-pasmowa. Jej węzły mają stanowić Wrocław, Opole i aglomeracja Katowice, natomiast pasmo wzrostu i rozwoju kształtować się powinno na terenach przyległych do autostrady.

Istotnym czynnikiem wpływającym na dynamikę i kierunki rozwoju analizowanego obszaru jest bliskie sąsiedztwo dwóch aglomeracji: Wrocławia i Katowic. Są to miasta większe od Opola, dlatego zasięg ich oddziaływania obejmuje obszar województwa opolskiego. Określenie roli i siły oddziaływania aglomeracji Wrocławia (i Opola) na tereny województwa opolskiego było przedmiotem badań J. Słodczyka i E. Szafranek [Słodczyk, Szafranek, 2002, s. 71-82]. Badania te

dowodły, że Wrocław w dużym stopniu wpływa na rynek pracy oraz rozwój działalności gospodarczej w miastach i gminach położonych w województwie polskim. Niniejsza praca jest prezentacją wyników kontynuowanych badań z tego zakresu. Rozszerzono w nich zakres przestrzenny, czasowy oraz uwzględniono dodatkowy czynnik rozwoju. Za równie ważny czynnik współczesnych przeobrażeń regionalnych uznano występowanie na tym obszarze paneuropejskiego korytarza transportowego, którego obecnie najważniejszym elementem jest autostrada A4.

Rola tych obiektów w rozwoju ludnościowym i gospodarczym jest bardzo duża, gdyż wpływają one na koncentrację kapitału. Uwidacznia się to w kształtowaniu struktur organizacyjno-decyzyjnych i finansowo-produkcyjnych. Te natomiast tworzą się w takich miejscach przestrzeni, które stwarzają najkorzystniejsze warunki do lokalizacji siedzib zarządów oraz jednostek produkcyjnych i usługowych, a więc odznaczają się największą konkurencyjnością przestrzenną [Zioło, 2004, s. 143-164].

Wskazywane czynniki uważane są za mocne strony, a zarazem szanse rozwoju województwa opolskiego [*Strategia rozwoju...* 1999]. Aktywizacja gospodarcza w regionie oraz rozwój zasobów ludzkich oczekiwane są w paśmie wzdłuż autostrady A4. Szczególnie duża koncentracja podmiotów gospodarczych przewidywana jest na następujących obszarach węzłowych autostrady [*Plan zagospodarowania...* 2002, s. 194-195]:

- Przylesie – węzeł zapewniający dogodne połączenie od północy do gmin Brzeg i Namysłów, od południa zaś gminom na trasie do Nysy; aktywizacja gospodarcza powinna się oprzeć na drogach wojewódzkich 401 i 403;
- Prądy – węzeł stwarzający możliwości aktywizacji gospodarczej na trasie Opole–Niemodlin, wzdłuż drogi krajowej 46;
- Dąbrówka – węzeł łączący autostradę z miejscowościami Krapkowice i Prószków w oparciu na drodze krajowej 45;
- Gogolin – węzeł oddziałujący na aktywizację gospodarczą miast Krapkowice i Gogolin w oparciu na drogach wojewódzkich nr 409 i 423;
- Olszowa – węzeł stwarzający warunki aktywizacji obszarów wylotowych w kierunku Kędzierzyna-Koźła i Strzelec Opolskich w oparciu na drodze krajowej nr 426;
- Nogowczyce – warunkujący szanse rozwoju gospodarczego obszarów położonych wzdłuż drogi krajowej nr 88 na trasie do Strzelec Opolskich i Ujazdu.

Zakłada się, że aktywizacja gospodarcza na obszarach przyległych do autostrady powinna przyczynić się do powstania pasma rozwoju gospodarczego. Na jego obszarze koncentrować się powinny nowoczesne technologie, podmioty gospodarcze o nowoczesnych kierunkach produkcji oraz instytucje okołobiznesowe. Pasma to powinno się wyróżniać na tle pozostałych terenów województwa wysoką koncentracją podmiotów gospodarczych i wzmoczoną aktywnością gospodarczą. W celu utworzenia obszaru koncentracji przedsiębiorstw zaawansowanych tech-

nologii wzdłuż autostrady A4 powstało również Stowarzyszenie Samorządowe A4. Zostało ono powołane w roku 2002 z inicjatywy samorządu województwa opolskiego. Porozumienie sygnowane było przez marszałków województw: dolnośląskiego, opolskiego, śląskiego i małopolskiego, a do współpracy zaproszono samorządy gmin, przedstawiciele nauki oraz przedsiębiorców. Obecnie na terenie województwa opolskiego stowarzyszenie współdziała z Klubem A4, skupiającym firmy zainteresowane inwestycjami w okolicy autostrady A4, Opolską Izbą Gospodarczą, Departamentem Rozwoju Regionalnego i Biurem Planowania Prze-

Tabela 1. Tereny inwestycyjne wyznaczone w gminach przyległych do autostrady A4

Nazwa gminy	Tereny inwestycyjne		
	liczba działek	powierzchnia (w ha)	przeznaczenie
Skarbmierz	1	630	działalność przemysłowa, składowa, usługowa, rzemieślnicza, mieszkalnictwo, funkcja lotnicza
Grodków	1	100	obsługa komunikacji, centra handlowe, gastronomia, składy, magazyny, stacje paliw, usługi turystyczne
Olszanka	3	276	działalność przemysłowa, usługowa, składowa, obsługa komunikacji (parkingi, stacje paliw, motel)
		180	działalność przemysłowa, składowa, rzemieślnicza, obsługa komunikacji
		80	gielda rolno-spożywcza
Niemodlin	1	38,1	działalność przemysłowo-wytwórcza, obsługa komunikacji
Dąbrowa	1	37	działalność usługowo-wytwórcza, obsługa komunikacji
Prószków	4	210; 25; 55; 20	działalność usługowo-wytwórcza, obsługa komunikacji
Krapkowice	4	200; 54	tereny budownictwa, działalność przemysłowa, usługowa, handlowa, składowa, obsługa komunikacji (w tym samochodów ciężarowych)
		120	działalność przemysłowa, składowa, rzemieślnicza, handel hurtowy, obsługa komunikacji, tereny mieszkaniowe
		11, 6	działalność przemysłowa, składowa, rzemieślnicza, handel hurtowy, zaplecze magazynowe, techniczne zaplecze motoryzacji
Gogolin	2	160	działalność wielofunkcyjna – przemysłowa, usługowa, składowa
		280	funkcja lotnicza, działalność przemysłowa, usługowa, składowa, funkcje turystyczne
Ujazd	2	64; 50	działalność przemysłowa, usługowa, składowa, rzemieślnicza, wielkopowierzchniowe placówki handlowe
Leśnica	2	15; 3,3	działalność produkcyjno-usługowa
Opole	3	22	działalność produkcyjna, składowa, magazynowa
		8,7	działalność usługowa, wielkopowierzchniowe placówki handlowe
		3,2	działalność produkcyjno-usługowa, zielen miejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie [www.stowsama...].

strzennego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego. Efektem współpracy podmiotów było wyznaczenie na terenie województwa opolskiego 24 działek inwestycyjnych o łącznej powierzchni 2643 ha. Szczegółową charakterystykę terenów inwestycyjnych w gminach położonych wzdłuż autostrady A4 przedstawiono w tab. 1. Wszystkie tereny inwestycyjne zostały ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a na części z nich rozpoczęto budowę obiektów gospodarczych.

Dla kształtowania się tego pasma oraz rozwoju demograficznego i gospodarczego całego województwa opolskiego duże znaczenie ma także lokalizacja aglomeracji Wrocławia i Katowic na trasie autostrady A4. Oddziaływanie aglomeracji na otaczającą przestrzeń jest bardzo duże. Wpływa ona na zmiany ludnościowe, gospodarcze i funkcjonalne w przestrzeni. Działalność gospodarcza w dużych ośrodkach miejskich o zróżnicowanych funkcjach odbywa się przy niższych kosztach. Wynika to z dogodności komunikacyjnej, ułatwień w zaopatrzeniu, kooperacji, dystrybucji i z wielu innych zalet infrastruktury technicznej oraz społecznej. Główne ośrodki miejskie pełnią w rozwoju regionów funkcję ośrodków transmisji innowacji [Winiarski 2001, s. 49-74]. W województwie opolskim rolę taką odgrywają Opole, ale także dwie sąsiednie aglomeracje: Wrocław i Katowice. Każde z tych miast oddziałuje na zmiany obszarów je otaczających, powodując przeobrażenia ich struktur funkcjonalno-przestrzennych.

2. Procedura badawcza

Do badań przyjęto zestaw cech charakteryzujących sytuację demograficzną i gospodarczą badanego obszaru w latach 1994-2003. Zestaw zmiennych obejmował 6 cech opisujących sytuację ludnościową oraz 14 charakteryzujących działalność gospodarczą.

Do pierwszej grupy cech zaliczono:

- 1) liczbę ludności ogółem,
- 2) liczbę ludności przedprodukcyjnej,
- 3) liczbę ludności produkcyjnej,
- 4) liczbę ludności pracującej,
- 5) przyrost naturalny na 1000 mieszkańców,
- 6) saldo migracji.

Drugi zestaw zmiennych tworzą informacje statystyczne na temat liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w 14 spośród 17 sekcji EKD.

Spośród wszystkich sekcji EKD za istotne dla określenia przeobrażeń demograficznych i gospodarczych badanego obszaru uznano 14 takich, których rozwój może być uwarunkowany obecnością aglomeracji i autostrady. Odrzucono trzy pierwsze sekcje (A – rolnictwo, łowiectwo leśnictwo, B – rybołówstwo i rybactwo, C – kopalnictwo i górnictwo), gdyż ich rozwój jest niezależny od wymienionych

uwarunkowań. W konsekwencji zestaw obejmował następujące zmienne (liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w sekcji):

- 1) działalność produkcyjna,
- 2) zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz i wodę,
- 3) budownictwo,
- 4) handel hurtowy i detaliczny, naprawy pojazdów mechanicznych, motocykli i innych artykułów,
- 5) hotele i restauracje,
- 6) transport, gospodarka magazynowa, łączność,
- 7) pośrednictwo finansowe,
- 8) obsługa nieruchomości, wynajem i działalność związana z prowadzeniem interesów,
- 9) administracja publiczna i obrona narodowa,
- 10) edukacja,
- 11) ochrona zdrowia i opieka socjalna,
- 12) pozostała działalność usługowa, komunalna, socjalna i indywidualna,
- 13) gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników,
- 14) organizacje i zespoły międzynarodowe.

W pierwszym kroku badawczym obliczono przyrost wartości każdej zmiennej dla każdej z gmin w latach 1994-2003. Uzyskane wartości stanowiły różnicę wielkości zmiennej między rokiem 2003 a 1994. Otrzymane wskaźniki przyrostu pozwoliły na identyfikację tych obszarów, na których sytuacja uległa pogorszeniu, oraz tych, na których się poprawiła. Zmianę wartości wybranych cech przedstawiono na rys. 1-5. Wyróżniono gminy i miasta, w których zanotowano spadek wartości danej cechy, a obszary cechujące się przyrostem wartości podzielono na trzy klasy wielkości, stosując podział na klasy o równym przedziale wielkości zmian.

Następnym elementem przeprowadzanych badań było rangowanie zidentyfikowanych wartości przyrostu poszczególnych zmiennych demograficzno-gospodarczych dla każdej jednostki obserwacji. W celu ustalenia rang wykorzystano metodę punktową. Wartości punktów odnośnie do poszczególnych miast i gmin nadawano stosownie do charakteru zmiennych. Symulantom w przypadku przyrostu wartości danej cechy nadano wartość dodatnią, zaś destymulantom – ujemną. Zakres przyznawanych punktów zawierał się w przedziale od 1 do -1, a ich przyporządkowanie dla symulant było następujące¹:

- 1 punkt – jeśli zanotowano wartość wzrostową w roku 2003 w stosunku do roku 1996 w odniesieniu do danej zmiennej,
- -1 punkt – jeśli zanotowano spadek wartości wskaźnika procentowego w 2003 r. w stosunku do roku 1996 w odniesieniu do danej zmiennej,

¹ Destymulantom w przypadku zaistnienia wzrostu wartości nadano -1 pkt, a gdy zanotowano spadek wartości nadano 1 pkt.

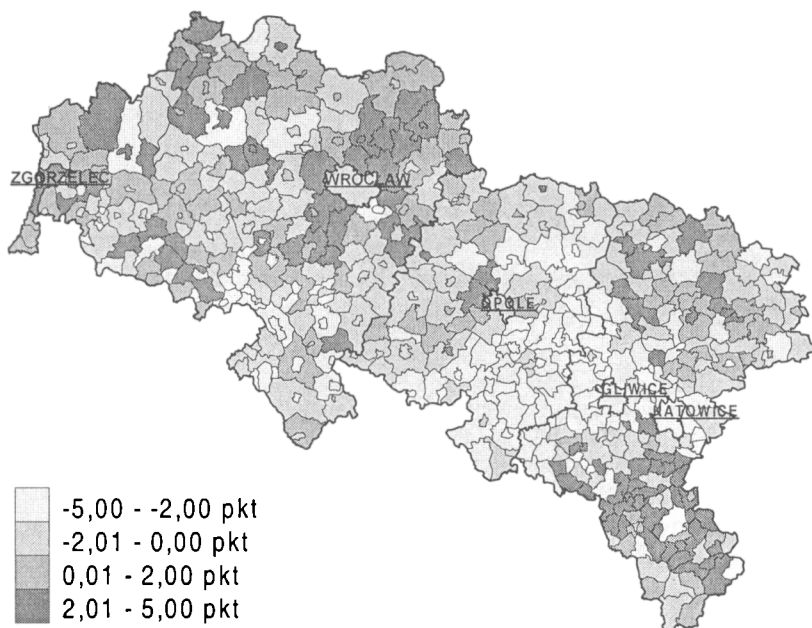
- 0 punktów – jeśli w roku 2003 w stosunku do roku 1994 nie zanotowano zmiany wartości wskaźnika.

Sumaryczne wartości punktów możliwe do uzyskania przez jednostki obserwacji dla określenia zasobów ludnościowych zamknęły się w przedziale od -5 pkt do 5 pkt (gdyż liczbę ludności produkcyjnej uznano za destymulantę), natomiast dla określenia poziomu zmian w działalności gospodarczej wahały się w przedziale od -14 pkt do 14 pkt.

3. Analiza wyników badań

Analizę badań przeprowadzono odrębnie dla procesów ludnościowych i gospodarczych.

W zakresie sytuacji ludnościowej stwierdza się, że czynnikiem decydującym o przyroście liczby ludności są duże miasta. Zjawisko to obrazuje rys. 1.

Rys. 1. Zmiana liczby ludności w gminach województw dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego w latach 1994-2003

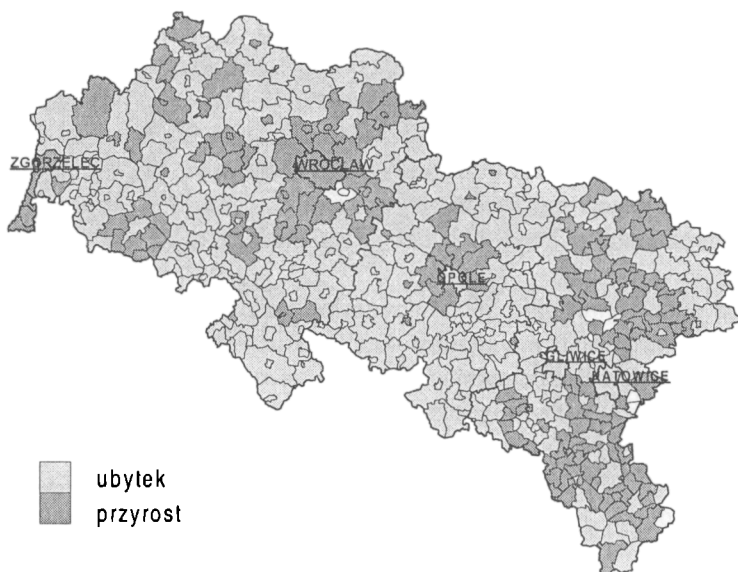
Źródło: opracowanie własne.

Przyrost liczby ludności wystąpił na obszarach gmin przyległych do Wrocławia i Opola. W mniejszym stopniu proces ten był widoczny na terenie województwa śląskiego, a przede wszystkim w jego centralnej części. Przypuszcza się, że jest to spowodowane nadmierną koncentracją ludności na tym obszarze i obecnie zachodzącym procesem deglomeracji. Spadek liczby ludności wystąpił także we wschod-

niej części województwa opolskiego. Zjawisko to jest efektem bardzo wysokiej emigracji, głównie zagranicznej, ludności z tego obszaru.

Obszary podmiejskie Wrocławia i Opola rozwinęły się w badanym okresie w wyniku przyrostu liczby ludności w wieku produkcyjnym. Na terenach badanych gmin nie powiększyła się natomiast liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym. Największy wpływ na przyrost liczby ludności na tych obszarach miało zjawisko migracji (rys. 2). Czynnikiem determinującym przyrost liczby ludności w wieku produkcyjnym jest stosunkowo szeroka oferta miejsc pracy na obszarze dużych miast. Duże miasta, ze względu na pełnione funkcje, stwarzają atrakcyjne miejsca pracy, przede wszystkim w sektorze usługowym. Skupiają pracowników dobrze wykształconych i wysoko wykwalifikowanych. Niejednokrotnie imigrantami są osoby młode, kończące studia wyższe w tych miastach.

Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że przyrost liczby ludności nie jest uzależniony od funkcjonowania pasma komunikacyjnego. W gminach położonych wzdłuż autostrady A4 między Wrocławiem a Katowicami nie dostrzega się bowiem tego procesu. Tylko w nielicznych miastach na tym obszarze powiększyła się liczba ludności, jednakże zjawisko to mogło być determinowane atrakcyjnością funkcjonalną tych miast.

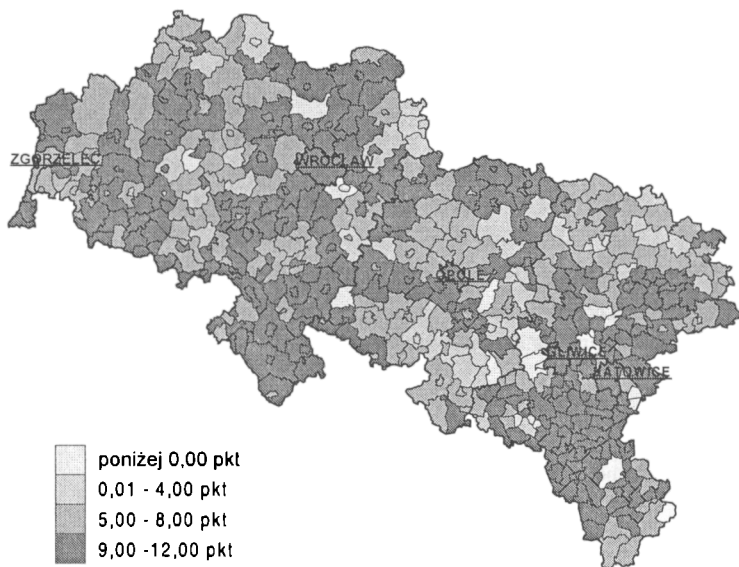

Rys. 2. Zmiana wartości salda migracji ludności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w gminach województw dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego w latach 1994-2003

Źródło: opracowanie własne.

Ciekawych wniosków dostarcza analiza badań w zakresie rozwoju działalności gospodarczej na badanym obszarze.

Liczba podmiotów gospodarczych wzrosła w analizowanym przedziale czasu w dużych miastach: we Wrocławiu, w Opolu i zespole miast aglomeracji katowickiej oraz w strefach podmiejskich wszystkich tych miast. Na terenie województwa opolskiego (między Wrocławiem a Kędzierzynem Koźle) utworzyło się także pasmo gmin wyróżniających się najwyższą wartością wzrostu liczby podmiotów gospodarczych (rys. 3). Na omawianym obszarze przebiega autostrada A4, która okazuje się czynnikiem decydującym o wyborze miejsca lokalizacji nowych podmiotów gospodarczych.

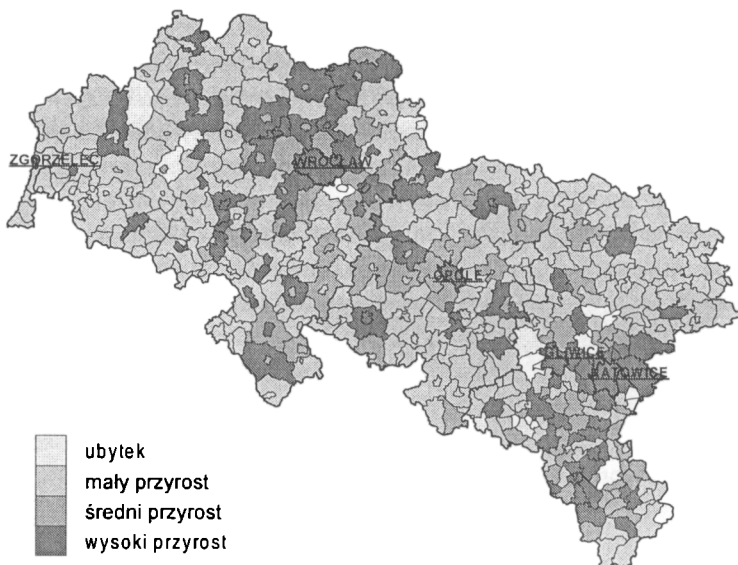
Rys. 3. Dynamika rozwoju działalności gospodarczej w gminach województw dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego w latach 1994-2003

Źródło: opracowanie własne.

Przyjęte założenia badawcze okazują się wiarygodne. Czynniki zarówno aglomeracji, jak również dostępności komunikacyjnej wpływa na przeobrażenia gospodarcze analizowanego obszaru. Przypuszcza się, że proces ten będzie się w przyszłości nasilał i wytworzy się przewidywana struktura węzłowo-pasmowa. Symptomy tego procesu są obecnie widoczne. Badania pozwalają stwierdzić, że koncentracja działalności gospodarczej wynikająca z bliskości aglomeracji i/lub autostrady dotyczy przede wszystkim sektora usługowego.

Uwidacznia się to m.in. w lokalizacji podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w sektorze budownictwo (rys. 4.) Podmioty gospodarcze tego sektora koncentrują się w miejscach o najdogodniejszym rynku zbytu na oferowane usługi. Przedmiotem działalności tych podmiotów jest budownictwo mieszkaniowe oraz gospodarcze. Lokalizacja tych podmiotów w przestrzeni odzwierciedla rozwój

budownictwa na cele mieszkaniowe oraz gospodarcze. Zapotrzebowanie to jest efektem wzrastającej liczby ludności oraz podmiotów gospodarczych.

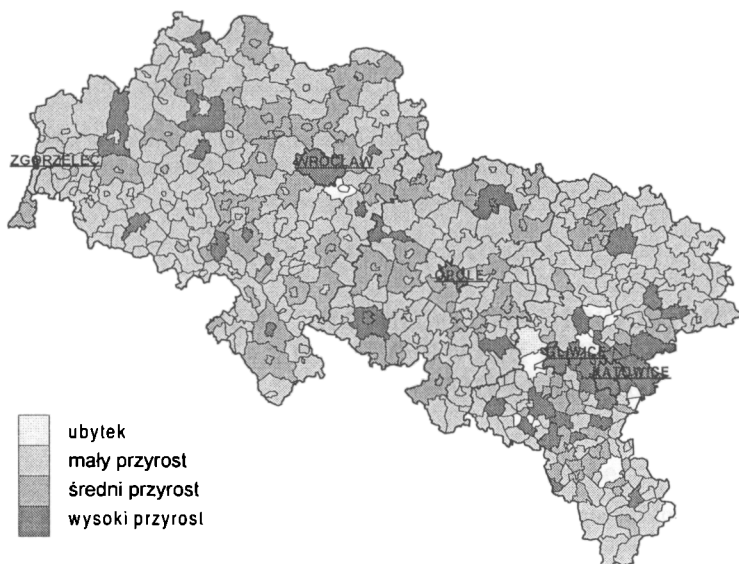

Rys. 4. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w sekcji F (budownictwo) w gminach województw dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego w latach 1994-2003
Źródło: opracowanie własne.

Budownictwo mieszkaniowe rozwija się przede wszystkim w aglomeracjach miejskich i obszarach je otaczających, natomiast budownictwo gospodarcze – zarówno w aglomeracjach, jak i w paśmie gmin przylegających do autostrady.

Autostrada jest również czynnikiem wpływającym na lokalizację podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w sekcji J – pośrednictwo finansowe (rys. 5). Do nielicznych gmin położonych na terenie województwa opolskiego, w których zaistniał ponadprzeciętny przyrost liczby podmiotów gospodarczych sekcji pośrednictwo finansowe, należą gminy przyległe do Opola oraz do autostrady. Podobnie sytuacja wygląda w zakresie koncentracji podmiotów gospodarczych w sekcjach: handel hurtowy i detaliczny, naprawy pojazdów mechanicznych, motocykli oraz artykułów przeznaczenia osobistego i użytku domowego, a także obsługa nieruchomości, wynajem i działalność związana z prowadzeniem interesów.

Lokalizacja podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w pozostałych sekcjach EKD nie wykazuje wyraźnego związku z obecnością autostrady. Koncentrują się one zgodnie z potrzebami społeczności, względem której pełnią określone funkcje. Podmioty gospodarcze zarejestrowane w sekcjach edukacja czy administracja publiczna występują w dużych miastach, ośrodkach pełniących funkcje ponadlokalne.

Rys. 5. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w sekcji J (pośrednictwo finansowe) w gminach województw dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego w latach 1994-2003

Źródło: opracowanie własne.

Reasumując, należy stwierdzić, że w latach 1994-2003 w analizowanym obszarze zachodziły przeobrażenia ludnościowe i gospodarcze. Czynnikiem warunkującym je było oddziaływanie wielkich aglomeracji: Wrocławia i Katowic oraz autostrady łączącej wymienione miasta. Zakłada się, że konsekwencją tych przekształceń będzie wytworzenie struktury funkcjonalno-przestrzennej o charakterze węzłowo-pasmowym. Symptomy powstawania węzłów widoczne są pod postacią umacniającej się pozycji społeczno-gospodarczej aglomeracji Wrocławia, Opola i Katowic. Pasma wzrostu i rozwoju gospodarczego o poziomie podwyższonym w skali regionu tworzy się wzdłuż autostrady A4. Istotne wydaje się, że aglomeracje wpływają na intensyfikację rozwoju ludnościowego oraz gospodarczego. Autostrada A4 nie była natomiast czynnikiem stymulującym rozwój zasobów ludzkich, gdyż na terenie, przez który przebiega, nie zaobserwowano przyrostu liczby ludności.

Literatura

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego*, UMWO, Biuro Planowania Przestrzennego, Opole 2002, s. 194 – 195.
- Ślodziak J., Szafranek E., *Przeobrażenia struktury społeczno-gospodarczej na obszarze między aglomeracją Wrocławia a Opolem*, [w:] *Obszary metropolitalne a rozwój regionalny i lokalny*, red. K. Szolek, A. Zakrzewska-Półtorak, AE, Wrocław 2002, s. 71-82.

Strategia rozwoju województwa opolskiego na lata 2000-2015, UMWO, Opole 1999.

Winiarski B., *Aglomeracje i obszary metropolitalne w Strategii Rozwoju Regionalnego*, [w:] *Rola aglomeracji miejskiej w rozwoju regionu*, red. K. Szólek, AE, Wrocław 2001, s. 49-74.

www.stowsama4.opole.pl.

Ziolo Z., *Procesy i modele kształtowania krajowych układów regionalnych*, [w:] *Procesy i kierunki przemian gospodarczych i społecznych w Polsce w okresie transformacji*, red. Z. Mikołajewicz, Opole 2004, s. 143-164.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN THE AREA BETWEEN WROCLAW AND OPOLE AGGLOMERATIONS BETWEEN 1994 AND 2003

Summary

The processes of demographic and economic transformations in regional systems depend on disparities of internal functional and spatial structures as well as on external conditionality. The paper is an attempt to identify factors of demographic and economic transformations in Opolskie region. The transformation was caused mainly by interaction of Wrocław and Katowice agglomerations and A4 highway.